

Graiurile poloneze din Poiana Micului și Bulai (Bucovina de Sud) – o perspectivă sociolingvistică de tip comparativ pe baza ALAB

The Polish dialects from Poiana Micului and Bulai
(South Bukowina) – a sociolinguistic comparative
perspective based on ALAB

Florin-Teodor Olariu

Academia Română, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
olariuft@yahoo.com

Veronica Olariu

Academia Română, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
veronica_olariu@yahoo.com

Abstract

The Polish communities from Bukovina have been studied in the last period through several research projects, initiated by both Polish and Romanian researchers. One of them is the *Audiovisual Linguistic Atlas of Bukovina (ALAB)*, which aims to realize a radiography in multimedia format of the ethnolinguistic diversity of Bukovina. Regarding the Polish ethnic minority, in 2016 two field studies have been carried out in two localities: Bulai and Poiana Micului. Following the analysis of the material thus obtained, we managed to capture some characteristics both at the linguistic and the sociolinguistic level that individualize the two communities. Thus, from a linguistic point of view, the two dialects are different both at phonetic and lexical level, the Bulai dialect being more similar to the Polish literary language. At the sociolinguistic level has been observed the presence of a strong epilinguistic component in the Polish people speech, based on the representations and the attitudes that the Polish ethnic groups have regarding the status and the vitality of their own dialects.

Keywords: Bukovina, Poles, language contact, ethnolinguistic vitality, language attitudes

1. SCURT EXCURS ISTORIC

Dinamica geopolitică de la sfârșitul secolului al XVIII-lea ce a caracterizat zona de nord-vest a Moldovei istorice, aflată la confluența Imperiilor otoman, austro-ungar și rus, a avut drept rezultat transformarea acestui spațiu într-un adevărat mozaic etnice. Strategiile politice prin intermediul cărora Imperiul austro-ungar a modelat timp de aproape un secol și jumătate (1774-1918) componenta demografică a părții de nord-vest a Moldovei, redenumită ulterior *Bucovina*, au făcut ca pe acest teritoriu relativ restrâns ca suprafață (aprox. 10.000 km²) să conviețuiască mai multe grupuri etnice, alături de români, ca populație majoritară, fiind prezente în zonă atât minorități istorice, precum armenii, evreii sau rușii lipoveni, cât și grupuri etnice care au ajuns în acest areal geografic în special după crearea Bucovinei, precum germanii, ucrainenii, maghiarii sau polonezii. În mod firesc, această coabitare interetnică a unor populații având diferite origini lingvistice (romanice, slave și germanice) a favorizat apariția unui spațiu propice fenomenelor de contact cultural, în general, și lingvistic, în special.

Polonezii, ca grup etnic asupra căruia ne vom focaliza în studiul de față, au ajuns în zona Bucovinei în mod organizat începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea, atât ca urmare a unui context extern, dat de dorința autorităților austro-ungare de a crește, prin colonizare, demografia teritoriului proaspăt anexat, cât și a unei motivații interne, de factură economică, reprezentată de necesitatea căutării unor condiții mai bune de viață în comparație cu cele din țara de origine¹.

Istoriografia referitoare la prezența comunităților poloneze în spațiul bucovinean confirmă existența a trei valuri prin care etnicii polonezi s-au așezat în Bucovina de Sud. Primii veniți în această zonă au fost membrii celor 20 de familii de mineri care, în 1791-1792, au ajuns în Cacica din Bochnia și, probabil, din Wieliczka (Hrenciuc, 2000, p. 440), două așezări situate în sudul actualei Polonii, cu o bogată și veche tradiție a exploatării sării, aici aflându-se unele dintre cele mai vechi mine de sare din Europa, construite încă din secolul al XIII-lea. Minerii polonezi aveau rolul de

¹ Această motivație economică este și acum prezentă în memoria colectivă a etnicilor polonezi din Suceava, fapt confirmat într-un interviu realizat în 2016 cu Maria Stanisława Mecek din Bulai (Moara), născută în 1928, în care aceasta ne declara:

– *Din ce știi matală, cum a luat naștere satul acesta?*

– Aici au venit din Polonia mulți. Aici au venit polonezii, și români puțini erau – ici, colo, așa. Polonezii au venit din Polonia – părinții mei din Polonia au venit! Aici au cumpărat, au investit și... erau mai mulți polonezi – rar unde era câte un ortodox, român [...]. Când au venit, așa, spuneau bunicii, aici erau numai pământuri, nu era, așa... Ei au cumpărat de la cine era – erau niște boieri, așa – și au făcut locuințe, case... Că aici pământul e bun! Pământul e roditor! Și în Polonia era pământ tare slab! Și munceau oamenii... Și acolo aveau bunicii mei, de pe mama și de pe tata, au avut acolo și păduri, erau bine înstăriți... Dar dacă munceau și [aveau] puțină recoltă!! Și au obținut aici – aici nu era România, aici era Austria, Austro-Ungaria era aici! Și ei au venit aici, că aici erau pământuri bune...

a contribui la dezvoltarea activităților de extragere a sării din această zonă², unde, cu câțiva ani mai înainte (1785) se instalaseră deja „primele 9 familii de ruteni specialiști în minerit și evaporarea sării” (Petru, 1995-1996, p. 358).

Cel de-al doilea val al deplasării polonezilor în Bucovina de Sud s-a desfășurat între anii '30-'40 ai secolului al XIX-lea, fiind vorba de o colonizare pe care putem să o numim „de rang secund”. Punctul de pornire al acestei noi mobilități demografice este reprezentat de plecarea, în jurul anului 1803, a „muntenilor *czadca*” (numiți și *kisucani* / *kisuțani*)³ de la granița polono-slovacă (ținutul *Czadca*) către Bucovina de Nord, mai precis „în trei parohii importante: Caliceanca (o suburbie a Cernăuțului), Stara-Huta, Tereblecea, Hliboca și Siret” (Pintescu & Hrenciu, 2002, p. 40-41). Ca urmare a faptului că deja după două decenii de la sosirea lor în aceste locuri se resimțea în mod acut nevoia de noi terenuri necesare unei comunități aflate în expansiune, reprezentanții acesteia formulează o cerere către autoritățile vremii prin care solicitau alocarea de noi suprafețe agricole. Acesta este contextul în care o parte dintre polonezii din cele trei parohii se vor stabili în localități precum Solonețu Nou (1834), unde ajung 30 de familii din Hliboca, Pleșa (1835/1836), unde se stabilesc 24 de familii din Tereblecea și Caliceanca, și, în sfârșit, Poiana Micului (1942), localitate în care se vor muta 40 de familii din Stara-Huta, Crasna și Tereblecea (Pintescu & Hrenciu, 2002, p. 41-46). Menționăm că în Poiana Micului se stabilise cu patru ani înaintea venirii polonezilor (1838) o importantă comunitate de germani, care, datorită pădurilor de fagi ce înconjurau zona, numiseră localitatea *Buchenheim*. După venirea în 1842 a coloniștilor polonezi, această localitate devine jumătate germană, jumătate poloneză (Petru, 1995-1996, p. 363)⁴.

În sfârșit, cel de-al treilea și ultim val mai important de polonezi stabiliți în Bucovina de Sud își are originea în zonele Kolbuszowa și Ropczyce, din regiunea Rzeszów, aflată în sud-estul actualei Polonii. Acești coloniști au ajuns în zona bucovineană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și s-au așezat în localități precum Bulai, Ruda/Vicșani și Mihoveni (Petru, 1995-1996, p. 363)⁵.

² Importanța sării în economia zonei este confirmată și de oictonime precum *Soloneț* sau *Solca*, ce își au originea în vsl. *sol* 'sare'.

³ „Kisuțani – nume dat imigranților din ținuturile Czadeck, după numele râului Kisu[ca] ce curge la granița cu Slovacia” (Petru, 1995-1996, p. 361, nota 28).

⁴ După plecarea masivă a germanilor în anul 1940, locul acestora a fost preluat, cu timpul, de români.

⁵ A se vedea și informațiile aflate pe site-ul Uniunii Poloneze din România, la adresa electronică <https://dompolski.ro/orase-poloneze/bulai-2/> (consultată la 21.02.2020). În plus, proveniența din zona Kolbuszowa a polonezilor din Bulai a fost recent reconfirmată inclusiv printr-un element de cultură gastronomică, și anume prezența în bucătăria acestora a preparatului denumit „kapusta ziemniacanna”, în legătură cu care s-a constatat că „atât denumirea, cât și mâncarea sunt tipice numai pentru o singură regiune din Puszcza Sandomierska [codrii din regiunea Sandomierz], pentru zona Kolbuszowa” (*apud* Stempel-Gancarczyk, 2020).

2. CERCETĂRI RECENTE DE TEREN: ATLASUL LINGVISTIC AUDIOVIZUAL AL BUCOVINEI (ALAB)

În legătură cu situația actuală a comunităților poloneze din Bucovina, au existat în ultima perioadă (în special, după anul 2010) proiecte de cercetare inițiate atât de echipe de specialiști din Polonia, cât și din România care s-au focalizat pe reliefaarea principalelor caracteristici la nivel sociolingvistic și etnocultural ale acestor grupuri etnice minoritare, aflate la ora actuală pe teritoriul a două state: România și Ucraina.

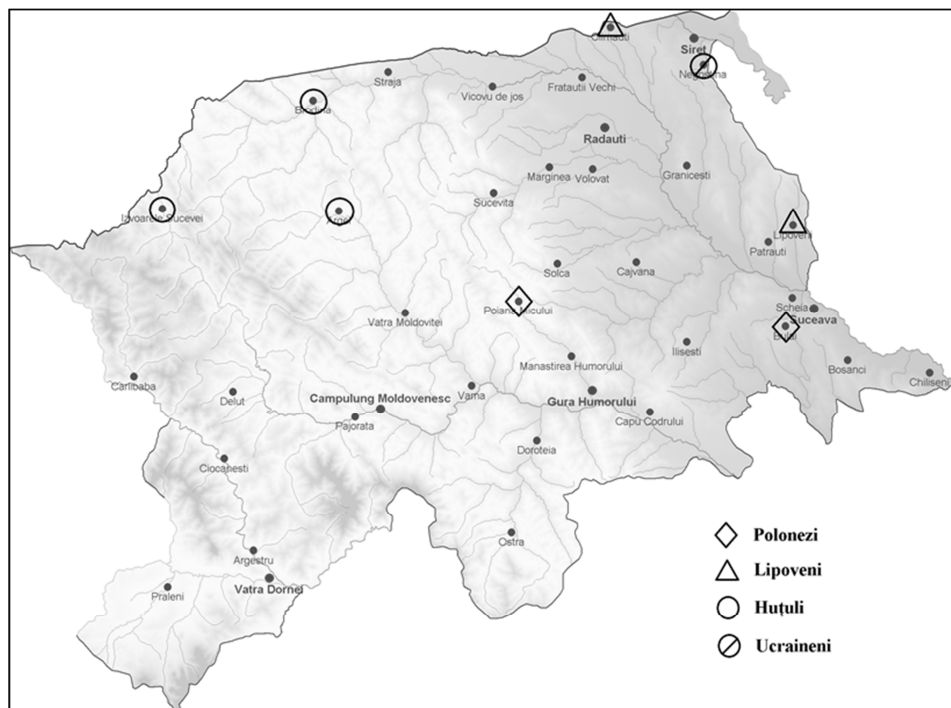


Fig. 1. Rețeaua de puncte reprezentând minoritățile etnice din ALAB

Pentru cercetătorii români⁶, contextul științific în care au fost întreprinse anchete în comunitățile poloneze din Bucovina de Sud a fost oferit de proiectul intitulat

⁶ Pentru partea poloneză, menționăm în acest context proiectul intitulat *Limba polonă în Bucovina Carpatică. Documentarea unui patrimoniu național pe cale de dispariție* [*Mowa polska na Bukowinie Karpackiej. Dokumentacja zanikającego dziedzictwa narodowego*], realizat de o echipă mixtă polono-ucraineană în perioada 2015-2018, precum și cercetările derulate de Karina Stempel-Gancarczyk în cadrul unei teze de doctorat cu titlul *Procesele de dispariție a limbii pe baza cercetării graiurilor*

Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei (ALAB – <http://www.philippide.ro/alab/>), un proiect-pilot de geolingvistică românească care și-a propus să realizeze o radiografie în format multimedia a spațiului lingvistic bucovinean, prin cercetări de teren derulate atât în rândul populației majoritare, cât și al unor comunități etnice minoritare din zonă. În perioada 2012-2017 au fost efectuate anchete dialectale în 18 localități din județul Suceava (până la ora actuală materialul dialectal fiind încărcat pe site-ul proiectului doar pentru 10 dintre acestea), între care se află și patru comunități minoritare: Poiana Micului (2016) și Bulai (2016), reprezentând comunitatea poloneză, respectiv Brodina (2013) și Izvoarele Sucevei (2017), localități reprezentative pentru comunitatea huțulă din Bucovina de Sud.

Fig. 2. Documentarea variației sociolingvistice în ALAB

În ceea ce privește metodologia anchetelor dialectale, acestea au fost realizate folosindu-se atât chestionarul dialectal, format din 156 de întrebări referitoare la universul domestic cotidian (casa, agricultura, creșterea animalelor etc.), cât și prin înregistrarea de etnotexte orale, având ca principale teme de interes fie sărbătorile

poloneze din Bucovina românească [*Procesy zanikania języka na podstawie badań gwar polskich na Bukowinie rumuńskiej*] și susținută în anul 2019 la Varșovia (Stempel-Gancarczyk, 2020).

calendaristice (Sărbătorile de iarnă, Sărbătorile pascale), fie cele din ciclul familial (nunta). Materialul dialectal polonez a fost obținut în urma aplicării chestionarului, fiecare subiect bilingv anchetat fiind rugat să dea răspunsul la întrebările adresate atât în limba română, cât și în limba maternă.

Aceste cercetări de teren ne-au oferit posibilitatea să observăm, în primul rând, unele elemente referitoare la bilingvismul ce caracterizează comunitățile studiate, dar și aspecte ce țin de comportamentul și de atitudinile lingvistice pe care grupurile de etnici minoritari le manifestă în raport cu grupul majoritar, reprezentat de populația românească din zonă. Demersul a fost posibil grație principiilor *geolingvisticii pluridimensionale*, în conformitate cu care în fiecare localitate au fost intervievate câte patru persoane, pentru a acoperi, astfel, două tipuri de variație cu relevanță pentru analiza (socio)lingvistică: *variația diagenerațională* (două persoane tinere vs. două persoane în vârstă) și *variația diasexuală* (două femei vs. doi bărbați) (v. Olariu, Olariu, Clim & Luca, 2016; Olariu, Olariu & Luca, 2016).

Această strategie euristică ne-a permis să decelăm *in situ* mai multe elemente reprezentative pentru *dinamica sociolingvistică* a comunităților anchetate, dintre care amintim nivelul contactului lingvistic, raportul *grai vs. limbă literară*, raportul *limbă minoritară vs. limbă majoritară*, nivelul imaginarului lingvistic (reprezentări, atitudini și motivații sociolingvistice) etc., toate aceste aspecte reprezentând parametri importanți în cartografierea traiectoriilor identitare ale comunităților etnice ce se dezvoltă în context minoritar.

Punctele de interes pentru cercetarea de față sunt reprezentate, pe de o parte, de documentarea diferențelor lingvistice existente între cele două comunități în care au fost realizate anchete de teren (Poiana Micului și Bulai), și, pe de altă parte, de reliefarea unor componente ale comportamentului sociolingvistic al etnicilor polonezi din cele două localități în condițiile bilingvismului cotidian în care își duc existența.

Datele necesare pentru cercetarea (în esență, în cheie comparativă între cele două localități) atât a competențelor, cât și a reprezentărilor, motivațiilor și atitudinilor etnolingvistice pe care etnicii minoritari le manifestă în practicile lingvistice cotidiene au fost extrase, în primul rând, în urma unei analize la mai multe nivele a materialului rezultat din anchetele de teren, dar și prin documentări bibliografice întreprinse asupra temei ce face obiectul prezentei lucrări.

3. POIANA MICULUI VS. BULAI: DIFERENȚIERI LINGVISTICE

Existența diferențelor lingvistice între comunitățile de polonezi din Bucovina de Sud a fost confirmată atât de cercetări mai vechi, cât și de unele mai recente, care au constatat, în principal, o fizionomie aparte a graiului din Bulai (eventual a celui din Ruda/Vicșani) în comparație cu graiul muntenilor (*górali*) din zona Humor-Cacica. Astfel, în urma unor anchete întreprinse de slaviștii I. Chișimia și Elena Deboveanu-

Mălăescu în vara anului 1960 în Bulai, sat care la ora respectivă înregistra un număr de 281 de etnici polonezi, autorii respectivi constatau prezența unor trăsături lingvistice specifice acestei localități atât la nivel fonetic sau morfo-sintactic, cât și lexical sau semantic: „În lexicul polonez din Bulai se găsesc cuvinte cu sensuri deosebite de cele din alte graiuri sau din limba comună” (Chițimia & Deboveanu-Mălăescu, 1963, p. 169).

Această situație a fost reconfirmată după aproape șase decenii prin intermediul unui amplu proiect de cercetare în cadrul căruia au fost documentate, în perioada 2016-2018, graiurile poloneze din Bucovina istorică (România și Ucraina), regiune în care numărul etnicilor polonezi se ridică la ora actuală, conform datelor obținute în proiectul amintit, la aproximativ 5000 persoane. Una dintre concluziile acestei vaste cercetări este că „graiul polonez bucovinean este diferențiat”, constatare ce acoperă, practic, mai multe aspecte la nivel lingvistic: „În primul rând se poate vorbi despre o limbă polonă bucovineană care e continuarea unei limbi polone vorbite în zona granițelor sud-estice. În al doilea rând putem deosebi graiul muntenilor bucovineni. În al treilea rând trebuie diferențiat graiul satului Bulai cu caracteristicile dialectului din Małopolska” (Krasowska, Pokrzyńska & Suchomłynow, 2018, p. 376)⁷.

O realitate similară cu situația prezentată mai sus am consemnat-o și noi prin intermediul proiectului ALAB. Datele care atestă existența diferențelor lingvistice între Bulai și Poiana Micului (localitate din zona montană a Sucevei) au fost obținute fie prin mărturia directă a subiecților anchetați cu referire la tema în cauză, fie prin analiza comparativă a materialului lingvistic propriu-zis, rezultat în urma folosirii Chestionarului.

Referitor la prima situație, cea mai relevantă afirmație în direcția confirmării diferențelor dialectale între localitățile amintite o constituie mărturia președintelui Asociației Polonezilor din comuna Moara (din care face parte și satul Bulai), Tadeus Biseada, care în 2016 ne declara:

– Teoretic, din polona pe care o știu și ce am văzut în Polonia, limba vorbită la noi în Bulai este mai apropiată de limba poloneză. La Solonețu Nou, Poiana Micului și Pleșa, la ei diferă un pic [...]. Dacă ar fi să vă dau exemple la câteva cuvinte cum se spune la noi și [cum se spune] la Soloneț: în polonă, în mod normal, *bat* îi spui la ‘bici’, la Soloneț se spune *korbacz*; ‘ciocanul’ la noi e *młotek*, la ei *klepocz*; ‘dealul’ la noi e *brzeg*, acolo e *brig*; ‘casa’ la noi e *dom*, la ei e *chalupa*; ‘grajdul’ la noi e *stajnia*, la ei e *chliw*; și ar fi multe acolo... ‘oglinđa’ la noi e *lustro*, acolo-i *zwyrkadlo*⁸.

⁷ Această diversitate dialectală ce caracterizează graiurile poloneze din Bucovina de Sud a fost analizată și clasificată încă din anii '60 ai secolului trecut de către cercetătorii Stanisław Gogolewski și Elena Deboveanu, care au delimitat în zona menționată patru tipuri dialectale diferite: a) graiul din Cacica; b) graiul muntenilor bucovineni; c) graiul din localitatea Ruda; d) graiurile din Bulai și Mihoveni (*apud* Stempel-Gancarczyk, 2019, p. 241).

⁸ Pentru acuratețea unor transcrieri, am consultat Greń & Krasowska, 2008.

Aceste diferențe lingvistice sunt, așadar, conștientizate în mod activ de vorbitorii celor două grupuri de graiuri și asumate ca atare, uneori chiar în registru ludic:

– Râdeam cu cineva că dacă știi limba de la Soloneț, mai știi o limbă străină! (idem).

A doua categorie de date care susține existența acestor deosebiri lingvistice este reprezentată de răspunsurile obținute la întrebările din Chestionarul ALAB de la cei opt subiecți intervievați (câte patru în fiecare dintre cele două localități). Diferențele între Poiana Micului și Bulai se pot observa atât la nivel fonetic (realizarea vocalelor și a consoanelor), cât și la nivel lexical.

În continuare dăm câteva exemple care să ilustreze cele afirmate mai sus. Astfel, la nivel fonetic avem:

Termen \ Localitate	Bulai	Poiana Micului
‘fierar’	<i>kowal</i> [fv] ⁹	<i>kowol</i> [ft, fv, bt]
‘coș (la casă)’	<i>komin</i> [fv, bv]	<i>kumin</i> [ft, fv, bt]
‘cărbune (în sobă)’	<i>węgiel</i> [fv], <i>węgle</i> [bv]	<i>wungle</i> [ft, fv, bt]
‘săpun’	<i>mydło</i> [fv, bv]	<i>mydło</i> [ft, fv, bt]
‘cărămidă’	<i>cegla</i> [fv, bv]	<i>cegla</i> [ft, fv, bt, bv]
‘lacăt’	<i>klodka</i> [fv, bv]	<i>klodka</i> [fv, bt, bv]

La nivel lexical, pe lângă variația onomasiologică semnalată în fragmentul de interviu pe care l-am redat mai sus, am consemnat și alte diferențe între cele două localități în urma răspunsurilor date de subiecți la întrebările din Chestionarul ALAB, precum cele din tabelul de mai jos:

Termen \ Localitate	Bulai	Poiana Micului
‘tigaie’	<i>patelnia</i> [ft, fv, bv]	<i>fanglia</i> [ft, fv, bt, bv]
‘gogoși’	<i>pącki</i> [ft, fv, bt, bv]	<i>pampuszki</i> [ft, fv, bt, bv]
‘sarmale’	<i>haluszki</i> [ft, fv, bt, bv]	<i>golumbki</i> [ft, fv, bt, bv]
‘piftie’	<i>studzieniec</i> [fv, bv]	<i>huszpelina</i> [ft, fv, bt, bv]
‘tăiței’	<i>kluski</i> [fv, bv]	<i>rezaniec / rezańce</i> [fv, bv]
‘sertar’	<i>szuflada</i> [fv, bv]	<i>postolek</i> [ft, fv, bt]
‘armăsar’	<i>ogier</i> [fv, bv]	<i>harmasar</i> [ft, fv, bt]
‘căruță’	<i>fura</i> [ft, fv, bt, bv]	<i>wóz</i> [ft, fv, bt, bv]

⁹ Simbolurile folosite pentru indexarea răspunsurilor în baza de date a proiectului ALAB sunt: [ft] – ‘femeie tânără’; [fv] – ‘femeie în vârstă’; [bt] – ‘bărbat tânăr’; [bv] – ‘bărbat în vârstă’.

Deși extrem de redus ca număr de exemple, materialul prezentat în mod comparativ în cele două tabele ne permite câteva considerații de ordin lingvistic:

1. Este vizibil faptul că, atât la nivel fonetic, cât și lexical, graiul din Bulai este mult mai apropiat de limba poloneză literară decât cel vorbit în Poiana Micului.
2. Termenul «armăsar» (cu varianta dialectală *harmăsar*) este intrat în graiul polonezilor din Poiana Micului din limba română, situație valabilă și pentru graiurile huțule și cele ucrainene din nordul județului Suceava. Acest fapt este documentat atât de materialul înregistrat în ALAB (cei doi informatori bărbați din Izvoarele Sucevei), cât și de materialul înregistrat în anii '70 ai secolului trecut în cadrul proiectului *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* în cele trei localități huțule: Brodina, Argel și Izvoarele Sucevei (NALR. *Moldova și Bucovina*, vol. III, planșa 162). Apariția cuvântului de origine românească *armăsar*, ce aparține terminologiei păstoritului în sens larg, în graiurile minorităților etnice din zona Bucovinei este o consecință a „prezenței foarte timpurii a păstorilor români în Carpații ucraineni (ca și polonezi și slovaci) și integrării lor ulterioare, destul de târzii, mediului lingvistic și etnic înconjurător preponderent” (Robciuc, 1996, p. 67; cf. Olariu & Olariu, 2019, p. 417-418).
3. Termenul «pampuște» pentru ‘gogoși’, înregistrat în Poiana Micului, este de origine ucraineană, acesta fiind prezent atât în graiul huțulilor, cât și în limba română dintr-un număr însemnat de localități din zona montană a Bucovinei, după cum o arată materialul lingvistic din NALR. *Moldova și Bucovina*, vol. IV, harta 445; alți doi termeni comuni graiurilor poloneze și huțule documentați atât în anchetele pentru ALAB, cât și în cele pentru NALR. *Moldova și Bucovina* sunt *stajnia*, pentru ‘grajd’, și *fura* (< germ. *Fuhre*), pentru ‘căruță’.
4. În sfârșit, ultimul caz pe care vrem să-l aducem în discuție aici este cel al denumirilor referitoare la ‘tigaie (cu coadă)’, pentru care în cele două graiuri poloneze avem termenii *patelnia* (Bulai) și *fanglia* (Poiana Micului), cu o prezență extrem de interesantă în zona Bucovinei. Astfel, pentru *patelnia*, în afara celor două atestări din ALAB (Frătăuții Vechi – [ft] și Sucevița – [fv]), am găsit doar alte două atestări: prima este în NALR. *Moldova și Bucovina*, în aceeași localitate Frătăuții Vechi, unde avem înregistrată forma *paterne* (formă de [sg.]), iar a doua se află în lucrarea *Glosar regional* (Arvinte, Ursu & Bordeaianu, 1961), unde avem forma *patelă*, înregistrată în localitatea Ostra, lângă Gura Humorului, pentru care este dată etimologia „din ucr. *patélia, patélinia*”; acest din urmă exemplu a fost preluat, inclusiv cu etimologia propusă de cei trei autori, și în dicționarul-tezaur al limbii române (DLR), unde se prezintă ca singură atestare a termenului în discuție.

Interesându-ne asupra etimologiei termenului *patelnia* în limba poloneză, am aflat că acesta provine din fr. *patelle* (Brückner, 1970, s.v.), caz în care presupunem că termenul în discuție a intrat, mai întâi, din poloneză în ucraineană, pentru a ajunge, ulterior, și în graiurile românești din zona Bucovinei aflate în contact cu graiurile ucrainene¹⁰.

Referitor la termenul *fanglia*, acesta este consemnat în NALR. *Moldova și Bucovina*, vol. II, planșa 141, în șase localități din zona montană a Bucovinei de Sud, inclusiv în graiul matern din toate cele trei localități de huțuli din rețeaua de puncte a atlasului menționat, acest ultim aspect fiind reconfirmat și de anchetele recente din proiectul ALAB. Termenul de bază sub care *fanglia* a fost indexat de către autorii NALR. *Moldova și Bucovina* este *fandilă*, cu o prezență mult mai mare în aceeași zonă muntoasă a spațiului bucovinean. Ambii termeni sunt slab reprezentați în lucrările lexicografice românești, singura lucrare de acest gen unde i-am întâlnit fiind același *Glosar regional* menționat mai sus, care atestă termenul *fandilă* inclusiv în localități din sudul Bucovinei, în județul Neamț, și unde în dreptul etimologiei se precizează „cf. germ. *Pfanne* ‘tigaie’”.

Deși în paragrafele de mai sus (2. – 4.) am luat în discuție doar câteva cuvinte întâlnite în graiurile poloneze din cele două localități cercetate de noi în cadrul proiectului ALAB, coroborând situația acestora cu alte date de teren pe care le-am avut la dispoziție putem concluziona că Bucovina a reprezentat de-a lungul timpului prin excelență un spațiu al contactului lingvistic, în care influențele între diversele limbi și/sau graiuri s-au manifestat constant și, mai ales, în mod reciproc: atât dinspre limba majoritară (română) spre limbile minoritare, cât și invers. Astfel, cele câteva cuvinte reținute de noi cu titlu de exemplu pentru a ilustra acest proces biunivoc demonstrează cum patru limbi: româna, poloneza, ucraineană și germana, aparținând de trei familii lingvistice diferite, au interferat în timp la nivel lexical, fiecare dintre ele primind, dar și furnizând termeni proprii de la/către celelalte trei idiomuri cu care a intrat în contact. Se confirmă, așadar, încă o dată acel *topos* comun în studiile referitoare la spațiul bucovinean, în care acest teritoriu a fost considerat, din punct de vedere lingvistic și cultural, drept o „Europă în miniatură” sau o „Elveție a Răsăritului” (Stempel-Gancarczyk, 2016, p. 156).

4. POIANA MICULUI VS. BULAI: DIFERENȚIERI SOCIOLINGVISTICE

Cea de-a doua parte a analizei noastre o vom dedica, așa cum am precizat și anterior, schițării unei micro-radiografii de tip sociolingvistic a celor două comu-

¹⁰ Într-adevăr, toate cele trei localități unde au fost consemnate formele *patelnie/paterne/patelă* – Frătăuții Vechi, Sucevița, Ostra – sunt așezate în zone unde se află (sau s-au aflat) comunități de ucraineni, fapt ce a facilitat contactul lingvistic dintre limbile română și ucraineană.

nități poloneze în care în anul 2016 am efectuat cercetări de teren. La realizarea acestui obiectiv vom folosi date ce țin, în general, de domeniul macro-sociolingvisticii, obținute fie din documentările noastre asupra subiectului în discuție, fie din declarațiile înregistrate de la subiecți în timpul anchetelor de teren.

1

Una dintre cele mai importante constatări pe care le-am realizat cu ocazia anchetelor pentru *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei* a fost conștientizarea de către etnicii polonezi, dincolo de deosebirile dintre grauriile celor două localități documentate, și a diferențelor existente între propriul idiom și limba poloneză literară.

- *Cum se spune la «ceață» în polonă?*
- *Mraka!*¹¹ Sau *mglā... sau mglā*. Mai **corect** așa: *mglā* ([bv] – Poiana Micului)
- *În limba polonă [cum se spune pentru «perdele»]?*
- *Firanki!* Dar se spune și *zaslony* – când tragi la geam și ai închis geamul, să nu se vadă [...]. Se spune în două feluri [...].
- *E diferență între ele?*
- Da, oleacă mai este, da; că la noi, aici, mai spunem și *firanki*, dar **curat**, așa, în limba polonă, se spune *zaslony* (*idem*).

Cele două declarații au fost obținute de la bărbatul în vârstă din Poiana Micului, care, intrând în contact cu limba polonă literară în diverse circumstanțe, a fost în măsură să facă o comparație între aceasta și propriul grai. Adverbele „corect” și „curat” atribuite de către informator procesului denominativ în limba polonă standard conferă acesteia, prin faptul că cei doi itemi lexicali au o evidentă conotație axiologică în contextul de față, un statut sociolingvistic supraordonat în raport cu propriul grai, fapt ce deplasează discuția noastră de pe axa orizontală, a *variației diatopice* (Bulai vs. Poiana Micului), pe axa verticală, a *variației diastratice*, mai precis în domeniul *diglosiei*, concept ce implică o ierarhizare valorică a două idiomuri aflate în contact.

Această situație dezechilibrată la nivel diastratic între practicile lingvistice în propriul grai și cele în limba polonă literară este surprinsă în alte două declarații ale subiecților din Poiana Micului:

- *Ce poloneză vorbiți aici?*
- Noi vorbim limba... limba... muntenească, așa! Noi suntem munteni din Czadca: *górale czadecy*, cam așa s-ar traduce. [...] Noi vorbim aici popular, așa! Eu trebuie să

¹¹ Deși I. Chițimia și Elena Deboveanu-Mălăescu afirmau în legătură cu acest termen că reprezintă o „formă foarte rară” (Chițimia & Deboveanu-Mălăescu, 1963, p. 177), noi l-am întâlnit la șase dintre cei opt informatori din cele două localități.

mă străduiesc să învăț ca să pot vorbi literar limba polonă. (soțul subiectului [ft] – Poiana Micului)

– Când vin polonezi [în sat], parcă mă tem să vorbesc cu ei, știți? ([ft] – Poiana Micului)

Avem consemnate în aceste mărturii două atribute ce caracterizează situația diglosică în care se află etnicii polonezi din Bucovina de Sud în raport cu limba poloneză standard: pe de o parte, efortul pe care aceștia îl depun în mod conștient pentru a-și însuși o limbă cât mai apropiată de varianta normată a limbii țintă și, pe de altă parte, presiunea pe care vorbitorii nativi de grai o resimt în prezența unor interlocutori veniți din Polonia, care folosesc un „cod elaborat” (Basil Bernstein) al limbii poloneze¹².

În sfârșit, dorim să încheiem această secțiune dedicată raportului dintre limbă literară și grai, așa cum transpare acesta din materialul înregistrat în anchetele ALAB, printr-o mărturie ce cumulează atât situațiile de tip evaluativ din primele două mărturii, cât și cele ce vizează domeniul atitudinilor și al reprezentărilor socio-lingvistice din ultimele două:

– Cum îi spui la vasul din tablă cu care scoți apa din fântână?

– Găleată: o găleată; două găleți¹³.

– Și în polonă?

– *Putnia: jedna putnia; dwie putnie*. Pe polonă e *worek* [?], dar noi spunem *putnia*.

– Pe care polonă?

– Pe polonă, polonă **adevărată**, știți? Dacă le spui de *putnia*, ei nu știu ce-nseamnă asta! Că m-am mai scăpat eu cu câteva lucruri, știți? Cu *ouă*: eu n-am știut că *ouă* se spune pe polonă *jajko*, și eu am zis *wajka*; și la ei *wajka* e altceva, știți? Și **m-am făcut de rușine**, na [râde]! Știți, noi spunem *wajko* pentru *ouă* și la ei e *jajko*, *nie je wajko*, cum spunem [noi]; dar, na, o trecut [râde]. ([ft] – Poiana Micului)

Pe lângă atributele de „corect” și „curat”, limba poloneză standard este resimțită de data aceasta și ca „adevărată” – evident, în raport cu graiul natal, pe care, în același context al anchetei, soțul informatoarei noastre îl consideră „mai primitiv”. În plus, apare din nou la același subiect [ft] din Poiana Micului *sentimentul discon-*

¹² Același sentiment de jenă în a vorbi propriul grai în prezența unor persoane venite din Polonia a fost constatat și în proiectul coordonat de Helena Krasowska: „Foarte des graiul polonez care s-a cristalizat în procesele spontane de comunicare în Bucovina aparține doar sferei familiale și vecinătății, fiind rezervat interacțiunii în cercul propriu. Utilizatorii ei [sic!], fiind conștienți că acesta diferă de limba polonă vorbită de cei care vin din Polonia, se simt un pic stânjeniți când sunt rugați să vorbească «în felul lor»” (Krasowska, Pokrzyńska & Suchomłynow, 2018, p. 377).

¹³ Răspunsurile „în tandem”, sub forma [sg.]; [pl.], obținute la întrebările din Chestionarul ALAB se datorează metodologiei specifice cercetărilor de geografie lingvistică, în care sunt urmărite ambele forme ale constituenților grupului nominal (substantiv, adjectiv, pronume etc.).

fortului diglosic provocat de necunoașterea unor elemente ale codului lingvistic supraordonat, fapt ce poate pune interlocutorul în situații subvalorizante la nivel sociolingvistic. În sfârșit, putem observa cum în acest scurt paragraf apare inclusiv fenomenul denumit în sociolingvistică *amestec de cod* ('code mixing'), în secvența „la ei e *jajko*, *nie je waiko*”, o situație firească în cazul unor vorbitori bilingvi, așa cum sunt polonezii din Bucovina de Sud.

2

Am putut surprinde în discursul interlocutorilor noștri, pe lângă o conștientizare a diferențelor dintre grauirile celor două localități sau între acestea și limba polonă literară, și o problematizare a raporturilor pe care propriile graiuri le au cu unele limbi cu care acestea dețin afinități atât de ordin genetic, cât și geografic:

- Râdeam cu cineva că dacă știi limba de la Soloneț, mai știi o limbă străină: bate undeva și cu ucraineana pe aproape, bate și cu slovacă – se aseamănă, are și poloneză într-însa... Cum spun ăștia care au făcut documentare la Soloneț – spun că asta e *gwara*, limba cea vorbită, dialectul specific zonei lor din care provin (Tadeus Biseada – Bulai).
- Limba asta, ca să mai adaug ceva, e mai... De exemplu, cu limba asta populară te poți înțelege și cu slovacii, și cu cehii puțin... (soțul subiectului [ft] – Poiana Micului).
- De multe ori nici nu știu... Noi spunem la 'tren' *kolij*, și pe limba polonă îi *pociąg*; și câte din astea așa sunt, care le transformăm... *Kolij* nu știu de unde, din Rusia vine, din Ucraina, nu știu de unde vine, dar pe polonă îi *pociąg*. Și *fura* 'cărută', și *fura* asta tot nu-i pe polonă: îi *wóz* pe polonă. Și așa că noi [spunem] *fura, fura!* De unde vine *fura* asta, de unde vine și *kolij* – astea sunt niște vorbe, niște cuvinte care-s aduse de undeva, care s-o transformat aici. ([bv] – Bulai).

Dacă în primele două mărturii ne plasăm cu analiza în domeniul *metalingvistic*, ca urmare a faptului că informațiile referitoare la asemănările între propriile graiuri și limbile slave înrudite genetic au fost obținute pe cale livrescă, printr-o documentare prealabilă făcută în mod individual asupra temei în discuție, cu cea de-a treia mărturie intrăm în domeniul *epilingvistic*, ce se încadrează în sfera mai largă a *lingvisticii populare* ('folk linguistic') și în care putem include direcții de cercetare precum *dialectologia perceptuală* (Denis Preston), sau *imaginationul lingvistic* (Anne-Marie Houdebine-Gravaud), ambele vizate de mărturia interlocutorului nostru. Prin preocupările, reprezentările și introspecțiile sale asupra originii unor cuvinte din propriul grai, subiectul din Bulai intră în mod indirect, prin utilizarea unor contexte de genul „de multe ori nici nu știu”, „nu știu de unde vine”, „astea sunt niște vorbe, niște cuvinte care-s aduse de undeva, care s-o transformat aici”, în zona de evaluare a statutului propriului idiom, subliniindu-i fragilitatea sociolingvistică la momentul actual, în condițiile unui bilingvism asimetric, așa cum este acesta la polonezii din Bulai. Credem că această atitudine de acceptare cu o oarecare resemnare a carac-

terului „impur” al propriului idiom ce transpare la interlocutorul nostru, în vârstă de 80 de ani, din diverși markeri discursivi, atât verbali („Și așa că noi...”), cât și paraverbali (intonația) sau nonverbali (desele ezitări și întreruperi ale fluxului frastic) este în strânsă corelație cu (sau poate chiar provocată de) nostalgia acelei Arcadii originare (Stempel-Gancarczyk, 2016) în care s-au născut și au crescut reprezentanții mai în vârstă ai actualei comunități de polonezi, a cărei localizare temporară se plasează în perioada interbelică și care se caracteriza printr-o structură solidă a rețelei identitare intracomunitare, resimțită de către membrii mai în vârstă ai comunității ca puternic fragilizată la ora actuală.

3

Un alt punct de interes pentru analiza comportamentului sociolingvistic al etnicilor polonezi este raportul pe care aceștia îl au cu limba română, ca limbă majoritară.

În primul rând, trebuie să precizăm faptul că, în urma constatărilor făcute în timpul anchetelor, limba română vorbită de polonezii bucovineni se apropie foarte mult de varianta sa normată, fiind mai degrabă unui *dialect literar* (G. Ivănescu) al acesteia. Motivul care stă la baza acestei situații își are originea într-o realitate de natură sociolingvistică (încă) prezentă în comunitățile poloneze din județul Suceava, descrisă de către soțul subiectului [ft] din Poiana Micului:

- Când se naște un copil într-o familie poloneză [...], atunci copilul învață limba maternă, limba polonă. Și de-abia când merge la grădiniță, acolo învață limba oficială, limba română.

Altfel spus, petrecându-și primii ani de viață într-o comunitate relativ omogenă (ne referim în special la polonezii în zona Humor-Cacica), în care prima (și, uneori, singura) limbă practică în familie este limba maternă, contextul social în care copiii etnicilor minoritari vor lua pentru prima dată contact cu limba majoritară, și anume grădinița, își va lăsa în mod inevitabil amprenta asupra caracteristicilor acesteia, ținând cont în acest cadru instituțional ei vor învăța varianta literară a limbii române, destul de diferită de graiurile bucovinene din zonă.

Această realitate este reconfirmată cu fermitate de către o interlocutoare de 88 de ani din localitatea Bulai, care ne declara:

- *Localitățile din jurul Bulaiului se deosebesc ca grai de cel de aici?*¹⁴
- Daaa, se deosebesc, sigur că da! Mai ales Sfântul Ilie, aici, vorberesc cu *ș, fș*, așa, *di și*, de acestea, așa! Dar la noi nu, aici se vorbește așa... Și amu, că lumea e mai civilizată, așa, se vorbește mult mai frumos, pe românește chiar!

¹⁴ În mod evident, întrebarea vizează deosebirile între graiurile românești din zonă.

Așadar, „coloratura” dialectală a graiurilor românești din împrejurimi este acut resimțită și conștientizată de vorbitorii minoritari, însă, în același timp, și „penalizată” ca atare la nivel de practici discursive. Aceeași situație a afirmării *alterității lingvistice* în raport cu grupul majoritar (așadar, de data aceasta la nivel *intercomunitar*, spre deosebire de diferențele lingvistice *intracomunitare* semnalate până acum) o reîntâlnim și în următorul fragment, înregistrat cu același subiect:

- *O cameră e înconjurată de patru...* (INDIC.)
- ‘Pereți’.
- *Și la unul cum îi spui?*
- ‘Perete’.
- *Așa spui matală când vorbești: ‘perete’?*
- Da!
- *Deci nu spui ‘parețe’ sau...*
- Nu, nu, la noi nu se vorbește așa! Asta în Sfântul Ilie, v-am spus că acolo... La noi se spune *perete* și *pereți*! [intonație emfatică pe pronunția literară a celor doi termeni]

Putem observa și în acest fragment fermitatea cu care este respinsă orice asociere a limbii române vorbite de etnicii polonezi cu vreo variantă dialectală a acesteia, cel puțin la nivel fonetic.

Acest fapt nu înseamnă că vorbitorii polonezi nu cunosc dimensiunea dialectală a limbii române vorbite în zona Bucovinei, altfel spus, *variația diatopică* a acesteia, pe care unii dintre ei chiar o folosesc în răspunsurile date la întrebările din Chestionarul ALAB:

- *În ce se transformă praful când plouă?*
- *În glod se transformă, în noroi.*
- *Cum ați spus prima dată?*
- *Glod! Glod mai spun o seamă, așa, mai spun țiganii; dar noroi e, așa, normal ([bv] – Poiana Micului)*
- *Cum îi spui la aceea care prinde șoareci și îi mânăncă?*
- *Mâțu’... Pisica: o pisică; două pisici.*
- *Deci matală ‘pisică’ îi spui în română, nu?*
- Da! *Pisică* se spune așa, **mai curat!** Se mai spunea *măț...* (idem)
- *Ce cresc în pământ, în cuiburi, și se folosesc la mâncare?*
- *Cartofi: un cartof; doi cartofi.*
- *Se mai spune și altcumva?*
- *Barabule, dar mai țărănește, cum ar veni [râde]. ([ft] – Poiana Micului)*

Practic, aproximativ aceleași calificative pe care subiectul [bv] din Poiana Micului le folosea mai sus cu referire la diferențele dintre limba polonă literară și graiul natal sunt reluate acum pentru a caracteriza raportul dintre limba română literară și graiurile românești din zonă. Și, la fel ca în situația anterioară, și de data aceasta,

prin utilizarea unor contexte evaluative de tipul „mai curat” vs. „mai țărănește”, „mai spun țigani”, intrăm în domeniul epilingvistic al imaginării și al reprezentărilor lingvistice, ce demonstrează deținerea de către etnicii polonezi nu doar a unor *competențe idiomatice* (Eugen Coșeriu) în limba română, ci și a unor *competențe expresive*, care pot fi relevante, în cele din urmă, inclusiv pentru o analiză de tip diastratic.

Deși, așa cum am putut observa în rândurile de mai sus, unii termeni dialectali specifici limbii române din zona în care trăiesc nu le sunt străini etnicilor polonezi din Bucovina, putem afirma, ca o concluzie, că aceștia au, totuși, competențe reduse la acest nivel, limba română pe care o vorbesc rămânând una destul de apropiată de varianta sa literară.

4

O discuție aparte, însă în continuarea celei de mai sus, o presupune termenii de origine română intrați în graiurile cercetate. Putem distinge aici două categorii: a) termeni vechi, intrați ca urmare a contactului în diacronie între cele două idiomi; b) termeni recenți, cu statut neologic la nivel de grai.

4.1

În categoria termenilor românești prezenți în graiurile poloneze din zonă ca urmare a coabitării de-a lungul timpului între cele două grupuri etnice, pe lângă (*h*)*armăsar*, despre care am discutat deja, menționăm aici și *mamaliga*, pentru care am obținut următorul răspuns de la subiectul [fv] din Poiana Micului la întrebarea din Chestionarul ALAB:

- *Ce faci din făină de porumb, când îi pui apă și sare și o fierbi în ceaun?*
- *Mamaliga: jedna mamaliga; dwe mamaliga – o mămăligă; două mamaliga [sic!] [râde]*
- *Deci la fel [se spune] și în una, și în alta...*
- *Da, da! Mamaliga e în limba română. Na, dar noi suntem români și noi consumăm... – cel mai mare consumator de mămăligă e românul! [râde].*

Se poate observa în acest paragraf cum o cutumă comună celor două comunități aflate în contact – aceea de a consuma același produs culinar – poate declanșa, printr-o mediere de tip onomasiologic (*mămăligă* vs. *mamaliga*), o autoidentificare a etnicului minoritar cu membrii grupului majoritar, Așadar, pornindu-se de la o cvasi-omonimie între cele două limbi, se poate ajunge la o asumare de către etnicii minoritari a identității supraordonate la nivel social, în speță cea românească, printr-o echivalare/suprapunere a *etniei* cu *cetățenia*: „noi suntem români”¹⁵, transgresându-se, astfel, diferențele dintre cele două concepte existente la nivel teoretic.

¹⁵ Această identitate duală, resimțită ca firească de către etnicii polonezi, este confirmată și de un alt interlocutor din Poiana Micului: „Când se naște un copil într-o familie... [ezită] poloneză, ca să zic așa,

4.2

A doua categorie de cuvinte românești prezente în grairiile poloneze din Bucovina o reprezintă cea referitoare la realitățile domestice intrate relativ recent în universul casnic al interlocutorilor noștri, deci inclusiv în limba acestora. Un exemplu relevant pentru această situație îl reprezintă termenul *aragaz*:

- *Cum se spune la acela cu butelie, pe care se face mâncarea?*
- *Aragaz: un aragaz; două aragazuri.*
- *Și în polonă?*
- [ezită] Exact în polonă... noi tot spunem *aragaz*. Dar au fost polonezii nu de mult la noi [...] și au spus că-i *kuchenka*. Dar asta-i deja a lor – noi, tot e *aragaz* pentru noi! ([ft] – Poiana Micului)
- *Cum se spune la acela cu butelie, pe care se face mâncarea?*
- *Aragaz. [...] Aragaz e în limba română și... nu știu pe polonă [...]. În limba polonă nu știu cum se spune, că noi înainte nu aveam aceea... Acuma sunt aragazuri și așa te-ai obișnuit și așa-i spui, nu? Dar în limba polonă nu știu! Dar eu am avut aragaz, Doamne mă iartă?!?!* [râde]

Chiar dacă la ora actuală există legături puternice cu țara-mamă, comunitățile poloneze din regiunea bucovineană au evoluat aproape două secole relativ independent față de aceasta din punct de vedere geopolitic, deci inclusiv lingvistic. Așa se explică faptul că atunci când au apărut noi nevoi denominative, grairiile au apelat la împrumuturi din limba majoritară din zonă, cu care era în contact nemijlocit, și anume din limba română. Această situație apare în materialul ALAB și în cazul altor doi termeni neologici utilizați de etnicii polonezi și preluați, la rândul lor, din limba română: *drujba* (< rus. *Дружба*, marcă comercială), folosit de informatori pentru a reda pl. *pila lańcuchowa*, și *blugi* (< engl. *blue-jeans*), folosit de majoritatea interlocutorilor noștri pentru a reda pl. *dżinsy*.

5

Pornind de la situația descoperită în teren în legătură cu acest din urmă termen, vrem să evidențiem existența unei alte variații în grairiile studiate, pe care am menționat-o deja în prima parte a articolului, și anume *variația diagenerațională*. Astfel, în legătură cu lexemul discutat mai sus, am semnalat prezența termenului *dżinsy* în răspunsurile subiecților [ft] din Bulai și [bt] din Poiana Micului, fapt ce poate fi explicat printr-o deschidere mai mare a generației tinere, fie prin intermediul

pentru că noi ne considerăm polonezi – și români suntem, nu avem cum să nu fim români [...]” (soțul subiectului [ft]). Acea ezitare pe care informatorul a avut-o înaintea momentului de afirmare a identității primare relevă faptul că, la etnicii minoritari, procesul de autodefinire identitară presupune, la fiecare concretizare discursivă a sa, un laborios proces electiv, ce implică atât structurile cognitive, cât și cele emoționale ale acestora.

unui proces educativ mai îndelungat, fie a unui acces mai facil la mass-media, către cultura poloneză, de unde au preluat și denumirea respectivă, specifică limbii materne.

Un alt caz este cel al termenului *fajton*, utilizat ca răspuns la întrebarea pentru ‘căruță’ de către interlocutoarele [ft] din Bulai și Poiana Micului, precum și de către [bt] din Bulai. Deși presupunem că termenul este cvasi-cunoscut în cele două comunități (vezi, în acest sens, prezența cuvântului în discuție în Greń & Krasowska, 2008, p. 72), utilizarea în anchetele ALAB a acestui cuvânt de proveniență românească doar de către reprezentanții tineri ai comunităților poloneze poate fi explicat prin faptul că respectivul lexem este resimțit ca un termen neologic¹⁶, deci marcat expresiv la nivel social, fapt ce poate justifica, astfel, adoptarea lui de către tineri în propriul lor limbaj, cunoscut fiind faptul că aceștia sunt, în general, mult mai deschiși la inovații lingvistice. Faptul că acest termen este folosit în răspunsurile celor trei tineri interlocutori alături de *wuz* și, respectiv, *fura*, denumiri specifice celor două graiuri pentru ‘căruță’, ar putea indica începutul unui proces de *schimbare lingvistică*, în urma căruia este posibil ca termenii „tradiționali” să fie înlocuiți, în timp, de termenul preluat din limba română. Răspunsul dat de [ft] din Poiana Micului face destul de plauzibil un astfel de scenariu:

- *La ce înhami caii?*
- *La fajton; un fajton; două faiutoane.*
- *Și în polonă?*
- *Noi tot mai mult [spunem] fajton, dar și wus: jeden wus; dwa wuse.*

Această afirmație cu structură binară și cu caracter dihotomic: „noi tot mai mult... dar și...” arată direcția procesului de schimbare lingvistică, ce merge dinspre graiul natal înspre limba română.

În sfârșit, un ultim caz ce ilustrează existența unei variații diagenetice în graiurile analizate îl consemnăm prin intermediul răspunsurilor date de respondenții din Poiana Micului la întrebarea referitoare la ‘tăiței’: „Cum le spui la aceia făcuți din aluat, pe care îi tai foarte subțiri și lungi și îi pui în supă ori în lapte?”. Răspunsurile obținute se grupează pe două categorii: a) [fv] și [bv], așadar reprezentanții generației de peste 65 de ani, au răspuns cu variantele *riezańec* / *riezańcy* (vezi tabelul mai sus); b) reprezentanții tinerei generații: [ft] și [bt] au indicat

¹⁶ *Fajton* cu sensul de ‘căruță’ este un cvasi-neologism inclusiv pentru limba română, afirmație ce poate fi demonstrată prin faptul că în *Dicționarul limbii române* (DA), literele F–I, publicat în anul 1934 de către Academia Română, pentru atelajul cu patru roți era dată următoarea definiție: „Trăsură (de lux) deschisă, cu patru roate, înaltă și ușoară”, iar pentru a susține această definiție sunt date două exemple: unul din Vasile Alecsandri, și altul din Mihai Eminescu, așadar exemple livrești, ce demonstrează faptul că la vremea respectivă acest cuvânt nu era încă intrat, cu acest sens, în graiuri.

ca denumire proprie pentru acest produs termenul *makarony*. Variația diagenetională în cazul de față poate fi o urmare directă a unui aspect ce ține de evoluția culturii gastronomice în zilele noastre, în sensul că doar generația mai în vârstă mai face în casă acest produs destul de clasic pentru bucătăria tradițională, în timp ce tânăra generație este predispusă mai degrabă să cumpere din comerț produsul respectiv, fapt ce poate justifica apariția termenului *makarony* (= ‘paste’, deci o denumire mult mai comercială, cu statut supraordonat în raport cu ‘tăiței’¹⁷) în limbajul tinerilor interlocutori. Această supoziție este confirmată, de altfel, de către subiectul [ft], chiar dacă într-o manieră oarecum contradictorie („fac acasă” vs. „avem la market”):

- *Deci cum se numesc ăia?*
- *Tăiței.*
- *Și în poloneză?*
- *Noi spunem chiar makarony! Makarony fac acasă – mama mai făcea! Acum noi, gospodinele, avem la market.*

6

Dacă în capitolul anterior am constatat existența unei *variații diagenetionale* în cadrul răspunsurilor primite în anchetele noastre de teren, în acest ultim capitol dedicat materialului lingvistic propriu-zis din arhiva ALAB dorim să reliefăm câteva aspecte ce țin de *variația diamezică*, definită ca diferență între *codul scris* și *codul oral* al unui vorbitor. Altfel spus, dacă până în acest punct analizele noastre la nivel lingvistic s-au bazat exclusiv pe mărturiile *orale* ale interlocutorilor noștri, în rândurile următoare vom face câteva precizări de factură lingvistică pornind de la mărturiile *scrise* ale persoanelor participante la anchetele ALAB. Acest tip de analiză a fost posibil ca urmare a faptului că unul dintre obiectivele de bază ale proiectului menționat a constat în realizarea unei *arhive de documente scrise în registru dialectal*, constituită, în principal, din scrisori, cărți poștale sau alte tipuri de documente personale pe care subiecții noștri au avut bunăvoința să ni le ofere ca bază documentară în cadrul *Atlasului lingvistic audiovizual al Bucovinei*¹⁸. Dăm în continuare o secvență (două pagini) dintr-o scrisoare trimisă, în anul 1978, de interlocutoarea [fv] din Bulai către fiica sa, aflată la cămin, în București:

¹⁷ Este posibil ca apariția lui *makarony* în limbajul tinerilor să-și aibă originea într-un proces metonimic, bazat pe asocierea dintre ‘paste’ și ‘tăiței’, pe principiul (aplicat oarecum invers!) *pars pro toto*. Această ipoteză este într-o oarecare măsură susținută de afirmația tinerei interlocutoare ([ft]): „pe română is *tăiței*, *macaroane*, *fidea*... mă rog, mai multe, și la noi [...] is *makarony*”.

¹⁸ Din această arhivă în curs de constituire, pe site-ul proiectului am publicat până la ora actuală doar patru astfel de documente, la adresa: <http://www.philippide.ro/alab/scrisori.php>.

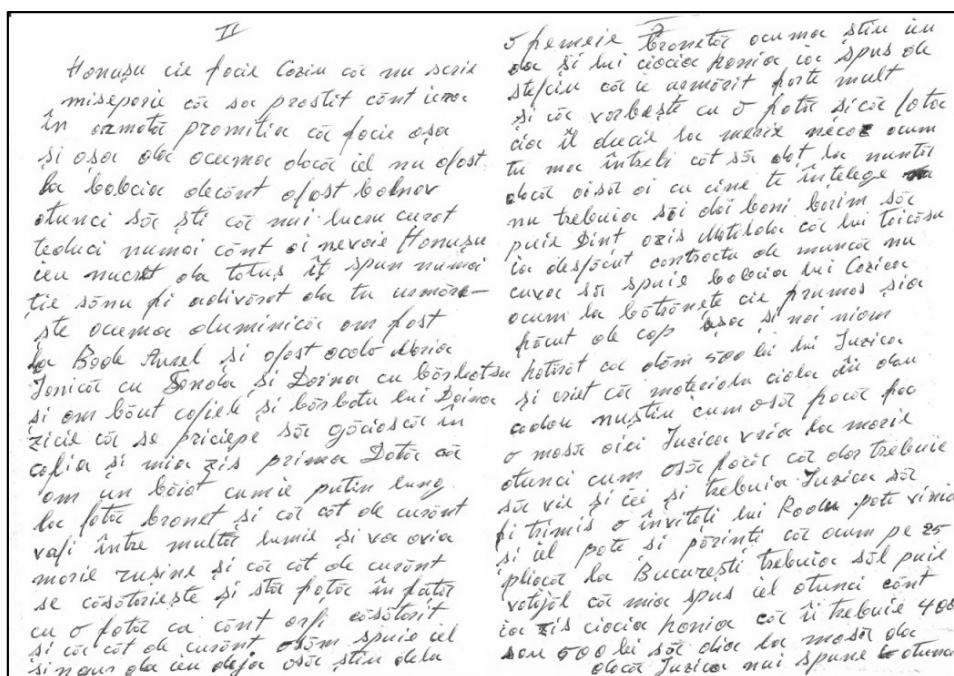


Fig. 3. Fragment de scrisoare din Bulai (1978)

În cele două pagini ale documentului prezentat mai sus pot fi observate unele aspecte și fenomene lingvistice ce caracterizează limba română scrisă de către subiectul nostru, dintre care enumerăm:

- prima și cea mai evidentă caracteristică a acestui document este caracterul său de *scripta continua*, autoarea nefolosind semne ortografice pentru a marca vreo structură grafică a textului;
- la același nivel al semnelor ortografice, semnalăm absența generală a cratimei în exemple precum: „sa prostiit” (≈ s-a), „nuu lucru curat” (≈ nu-i), „mia zis” (≈ mi-a), „ia spus” (≈ i-a), „șia făcut de cap” (≈ și-a), „noi niam hotărât” (≈ ne-am) etc.;
- în schimb, am semnalat exemple cu scrierea împreună a mai multor cuvinte (așadar, un fel de *scripta continua* la nivel micro de data aceasta): „miseparie că” (≈ mi se pare); „decânt o fost” (≈ de când); „ieu nucret” (≈ nu cred); „nuștiu cum” (≈ nu știu);
- la nivel lexical, constatăm perenitatea și, astfel, importanța terminologiei gradelor de rudenie în sistemul denominativ specific limbii unei comunități lingvistice, importanță confirmată în cazul de față prin păstrarea unor astfel de termeni din propriul grai inclusiv în texte scrise în limba română: este

vorba despre *babcia* și *dziadzia* (acest din urmă termen consemnat în forma cu africaterile asurzite: *ciacia*), care apar în text alături de termenul românesc *bade* („Bade Aurel”);

e) cele mai numeroase fenomene lingvistice se observă la nivel fonetic, dintre care consemnăm:

1. închiderea lui *e* > *i*: *adivărat* (≈ adevărat); „pote *vinia*” (≈ venea);
2. trecerea lui *ea* > *ia* în diftongul [ea]: *promitia* (≈ promitea); „și va *avia*” (≈ avea); „să *dia* la masă” (≈ dea); „*vria* la marie” (≈ vrea);
3. diftongarea lui *e* > *ie*: „am băut *cafele*” (≈ cafele); „*vria* la *marie*” (≈ mare); „multă *lumie*” (≈ lume); „se *căsătoriește*” (≈ căsătorește); „și *criet* că” (≈ cred);
4. diftongarea după africaterile: „*cie* *facie*” (≈ ce face); „*zicie* că” (≈ zice); „se *priciepe* să” (≈ se pricepe); „îl *ducie* la” (≈ duce); „*cie* frumos” (≈ ce);
5. reducerea diftongului *oa* > *o*: „ie urmărit *forte* mult” (≈ foarte); „*pote* *vinia* și iel, *pote* și părinți[i]” (≈ poate);
6. deschiderea lui *u* > *o*: „lung la față, *bronet*” (≈ brunet); „o femeie *bronetă*” (≈ brunetă);
7. deschiderea lui *â* > *ă* în interiorul cuvântului: „*cânt* iera” (≈ când); „*decânt* o fost” (≈ de când); „*cât* de *curânt*” (≈ cât de curând); „acuma la *bătrânețe*” (≈ bătrânețe);
8. asurzirea unor consoane sonore: „*cânt* iera” (≈ când); „*ie*u *nucret*” (≈ nu cred); „*cât* de *curânt*” (≈ cât de curând); „și *criet* că” (≈ cred);
9. pronunțarea dură a unor africaterile și fricaterile: „*totuș* *îț* spun” (≈ totuși îți), „cât să *daț*” (≈ dați);
10. iotacizarea unor verbe la modul conjunctiv: „o *săm* *spuie* el” (≈ să-mi spună); „*barim* *să* *puie*” (≈ să pună); „trebuie *să* *vie*” (≈ să vină); „trebuia *săl* *puie*” (≈ să-l pună);
11. formarea viitorului cu modul conjunctiv („viitorul popular”): „o *săm* *spuie* el” (≈ îmi va spune); „o *să* *știu* de la o femeie” (≈ voi ști); „dacă *ai* *să* *ai*” (≈ vei avea), „cum o *să* *facă*” (≈ va face).

O primă constatare este aceea că scrierea din textul de față are un pronunțat *caracter fonetic*, în sensul că distanța dintre codul oral și codul scris este mult redusă, acesta din urmă preluând multe elemente din vorbire¹⁹.

O a doua evidență ține de *caracterul dialectal* al limbii utilizate în redactarea textului, în special la nivel fonetic: majoritatea fenomenelor descrise mai sus sunt

¹⁹ În aceste condiții, putem spune că interlocutoarea noastră „scrie (aproape) cum vorbește”, fapt ce poate fi verificat printr-o analiză comparativă a limbii române folosite în textul de față cu cea utilizată în etnotextele înregistrate în format video cu același subiect, texte care se regăsesc pe site-ul proiectului ALAB, la următoarea adresă electronică: http://www.philippide.ro/alab/anchete_alab.php?pg=cauta_etnotext&id_pct=31&id_sub=15&sex=femeiesc&varsta=v%C3%A2rstinic.

caracteristice subdialectului moldovenesc, din care fac parte și graiurile bucovinene cu care graiurile poloneze analizate au intrat în contact și de unde au preluat, astfel, aceste mărci dialectale.

Cu toate acestea, există destul de multe aspecte atât la nivel lexical, cât și fonetic (lipsa fricativizării africatelor, lipsa închiderii vocalelor finale etc.), care caracterizează subdialectul moldovenesc al limbii române și care nu se regăsesc în textul redat aici, fapt ce plasează limba română utilizată în redactarea textului la un nivel lingvistic intermediar, între graiurile bucovinene din zona vizată și limba română literară – aceasta fiind cea de-a treia caracteristică a limbii române folosite în redactarea documentului analizat.

Coroborând toate aceste constatări, putem spune că în cazul de față suntem în prezența unei *variații diamezice minimale*, date de existența unei distanțe reduse între vorbire și scriere, altfel spus, între concretizările *codului oral* și a *codului scris*. Iar această realitate este una firească, în condițiile în care limba română în comunitățile poloneze este învățată, așa cum am menționat deja, de-abia în etapa școlarizării, varianta astfel însușită fiind cea literară, care se va modifica destul de puțin în diacronie sub influența graiurilor românești din vecinătate și care va fi utilizată ca atare atât în scris, cât și în vorbire.

5. CONSIDERAȚII FINALE

O concluzie generală pe care putem să o formulăm în urma analizelor punctuale întreprinse asupra materialului înregistrat în cele două comunități poloneze prin intermediul anchetelor ALAB este că acestea se caracterizează printr-o *mare mobilitate sociolingvistică*, reflectată atât la nivelul sistemului lingvistic propriu-zis (împrumuturi lexicale ca urmare a unui contact prelungit cu celelalte idiomuri din zonă), cât și la cel al practicilor, al reprezentărilor și al atitudinilor lingvistice întâlnite la etnicii polonezi cu referire la propriile graiuri sau la limbile supraordonate în raport cu acestea: limba poloneză literară, pe de o parte, și limba română, pe de altă parte. Această dinamică accentuată a unor importanți parametri identitari, cum sunt în cazul de față cei lingvistici, are, în mod inevitabil, repercusiuni inclusiv asupra *vitalității* și a *loialității etnolingvistice* aferente graiurilor analizate. În acest sens, am reperat deja o curbă descendentă în cazul celor două variabile sociolingvistice mai ales în cazul localității Bulai, ca urmare a unor factori specifici întâlniți aici, cum ar fi o expunere geografică mai mare la centrele urbane din zonă și un declin demografic mai accentuat în interiorul comunității poloneze. Toate aceste evoluții, care își au originea în profunde schimbări sociopolitice și etnoculturale intervenite în societatea românească postbelică, au periclitat profund acel *status-quo* existent în perioada interbelică, ce se caracteriza prin stabilitatea structurilor identitare (lingvistice, sociale, etnoculturale) la nivel comunitar, acea stare de lucruri fiind rememorată cu

nostalgie la ora actuală de către membrii mai în vârstă ai comunității poloneze din Bulai din perspectiva unui *in illo tempore* pierdut odată cu propria copilărie.

Studiu elaborat în cadrul proiectului PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0116 (PNCDI III), finanțat de Ministerul Cercetării și Inovării din România, CCCDI – UEFISCDI.

Ținem să mulțumim în mod deosebit colegilor Tomasz Cychnerski (Poznan) și Karina Stempel-Gancarczyk (Varșovia) pentru sprijinul științific acordat pe perioada redactării lucrării.

BIBLIOGRAFIE

- Arvinte, V., Ursu, D., Bordeaianu, M. (1961). *Glosar regional*. București: Editura Academiei Române.
- Brückner, Al. (1970). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Chițimia, I., Deboveanu-Mălăescu, E. (1963). Graiul și folclorul polonez din Bulai, raionul Suceava. In *Romanoslavica*. VII, pp. 159-186.
- Greń, Z., Krasowska, H. (2008). *Słownik górali polskich na Bukowinie*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Hrenciuc, D. (2000). Minoritatea polonă din Bucovina. In *Analele Bucovinei*. VII/2, pp. 439-456.
- Krasowska, H., Pokrzyńska, M., Suchomłynow, L.A. (2018). *Świadectwo zanikającego dziedzictwa. Mowa polska na Bukowinie: Rumunia-Ukraina*. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Olariu, Fl.-T., Olariu, V. (2019). Identitate culturală și comportament sociolingvistic în context minoritar: huțului și polonezii din Bucovina de Sud. In F. Solomon, Al.-L. Cohal & L. Rados (ed.). *Ipostaze istorice ale mișcărilor de populație și modele identitare etnolingvistice actuale*. București: Editura Academiei Române, pp. 413-427.
- Olariu, Fl.-T., Olariu, V., Clim, M.-R., Luca, R. (2016). La cartographie linguistique roumaine face à l'informatisation: quelques projets et résultats. In J.-P. Chauveau, M. Barbato & I. Fernández-Ordóñez (éd.). *Actes du XXVII^e Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013). Section 8: Linguistique variationnelle, dialectologie et sociolinguistique*. Nancy: ATILF, pp. 193-207, <http://www.atilf.fr/cilpr2013/actes/section-8/CILPR-2013-8-Olariu-Olariu-Clim-Luca.pdf>.
- Olariu, Fl.-T., Olariu, V., Luca, R. (2016). Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei (ALAB) – repere metodologice. In D. Loșonți, V. Vlasin & N. Mocanu (ed.). *Lucrările celui de-al XVI-lea Simpozion internațional de dialectologie*. Cluj-Napoca: Argonaut & Scriptor, pp. 327-329.
- Petraru, M.I. (1995-1996). Originea și căile de imigrare ale polonezilor în Bucovina. In *Suceava. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei*. XXII–XXIII, pp. 355-372.
- Pintescu, Fl., Hrenciuc, D. (2002). *Din istoria polonezilor în Bucovina*. Suceava: Uniunea Polonezilor din Bucovina.
- Robciuc, I. (1996). *Raporturi lingvistice româno-ucrainene. I. Elemente românești în ucraineană*. București: Editura Mustang.
- Stempel-Gancarczyk, K. (2016). Bucovina secolului al XX-lea – o Arcadie în amintirile membrilor comunității polonezilor din România (pe baza interviurilor și a materialelor scrise din localitățile Bulai și Vicșani). In *Analele Bucovinei*, XXIII/46, pp. 155-163.
- Stempel-Gancarczyk, K. (2019). Dispariția limbii în satele poloneze din Bucovina românească. In *Analele Bucovinei*. XXVI/52, pp. 241-245.
- Stempel-Gancarczyk, K. (2020). Reflecții asupra importanței cercetărilor de teren în contextul analizei graiurilor poloneze pe cale de dispariție din Bucovina românească. In *Analele Bucovinei*. XXVII/54 (în curs de apariție).